

GENEZA LIMBAJULUI LA COPII

*Liuba CIOBANU-MOCANU**Institutul de Științe ale Educației*

The article represents a theoretical study of the origin of children's language. It is one of the problems distinguished both by its great importance and by being much discussed in the past and nowadays. This provoked the emergence of different theories as behaviorist, nativist, social etc.

*Omul nu este om decât prin vorbire;
...dar pentru a fi inventat vorbirea,
trebuia să fi fost om mai înainte.*

Humboldt

Una dintre facultățile inerente omului, adică aptitudinile generale esențiale grație cărora el se ridică pe o treaptă evolutivă superioară, o constituie capacitatea de a verbaliza. Aname limbajul reprezintă modul în care se asimilează, se integrează și funcționează limba la nivel individual; este un indicator cert al capacității intelectuale; o dimensiune esențială a adaptării, fiind implicat în întreaga viață psihică a individului; este un instrument al gândirii, deoarece gândirea omului este una verbală, care nu numai că se exprimă prin limbaj, ci și se formează cu ajutorul lui; constituie expresia și realizarea conduitelor verbale etc.

Din multitudinea problematicii referitoare la limbaj, vom aborda doar o singură chestiune, care se distinge atât prin semnificația ei majoră, cât și prin faptul că a fost și continuă a fi extrem de discutabilă. Este vorba despre originea limbajului.

Problema achiziției limbajului de către copii s-a aflat în vizorul mai multor cercetători (B.Skinner, L.S. Vâgotski, N.Chomsky, J.Piaget, T.Slama-Cazacu, A.V. Zaporojeț, F.A. Sohin ș.a.), fapt care a și generat dispute serioase referitoare la dezvoltarea mecanismelor vorbirii [8, 13]. Esența acestora rezidă în faptul că astăzi este destul de dificil a da un răspuns univoc privind geneza limbajului vorbit – este ceva înnăscut sau se formează în procesul dezvoltării ființei umane. Deși este o problemă veche, distincția dintre înnăscut și dobândit capătă mereu aspecte noi.

Primele studii vizează îndeosebi creșterea și dezvoltarea copiilor în general, indiferent de limba maternă, de mediul cultural din care provin. R. Iakobson, de exemplu, susține că în procesul de însușire a limbajului de către micuț nu există haos. Copiii din diverse țări și de pe diferite continente cu o universalitate uimitoare recurg la aceeași cronologie, consecutivitate de însușire a sunetelor limbajului. Același lucru este subliniat și de R.S. Nemov, care afirmă că, indiferent de deosebirile de structură și conținut al limbilor, este vădit faptul că, în general, procesul de însușire a limbii materne de către copil are loc peste tot după aceleași legități [10]. Etapele care sunt parcurse: gânguritul, lalația în prima jumătate de an, apariția primelor cuvinte între 8 și 18 luni, construcțiile gramaticale în jurul vârstei de 4-5 ani comune pentru toți copiii la toate culturile etc., relevă specificul componentelor înnăscute ale limbajului. Aceste elemente sunt atât de specifice, încât copiii parcurg traseul normal al achiziției limbajului chiar și în condițiile în care mediul în care trăiesc nu le oferă modele de vorbire [1, p.418]. Pinker menționează că ființele umane au potențialul pentru a-și dezvolta limbajul, care este parte integrată din moștenirea speciei noastre (Pinker, 1994 în Schafer, 2005).

Aceasta pe de o parte. Pe de alta însă, se susține valoarea contextului lingvistic de stimulare în achiziționarea limbajului. Psihologul A.Г. Маклаков este sigur că limbajul nu poate fi înnăscut, dar se formează în procesul ontogenezei [9, p.340], argumentând cele menționate cu exemple referitoare la copiii crescuți izolați de oameni, care nu aveau condiții de dezvoltare a vorbirii articulate.

Deși unii teoreticieni consideră copilul drept o ființă activă și comunicativă de la naștere, nu au o viziune unică privind natura exactă a abilităților înnăscute ale copilului. Astfel, apar diverse teorii (behavioriste, nativiste, teorii sociale etc.) privind dezvoltarea limbajului care au și generat dezbateri controversate.

Primele, *teoriile behavioriste*, inițiate de B. F. Skinner (1957, SUA), susțin că însușirea limbajului este un rezultat al procesului de condiționare operantă. Sunetele produse de un nou-născut, afirmă teoreticianul, sunt

asemănătoare fonemelor, iar un copil este capabil să producă un număr foarte mare de foneme, tot atâtea câte folosesc oamenii când comunică între ei. Probabil, acesta ar fi comportamentul operant, care este condiționat apoi de relația copilului cu mediul său.

Teoreticienii învățării menționează că anume întărirea și imitația constituie principalele mecanisme care guvernează achiziția limbajului la copii.

Limbajul oral poate fi favorizat, consideră B. Skinner, prin 3 modalități: (1) copilul folosește răspunsuri-ecou, de exemplu, imită sunetele produse de ceilalți, acțiune imediat aprobată; ca și principiile condiționării operante, această întărire mărește probabilitatea repetării cuvântului și cu alte ocazii în prezența obiectului; (2) micuțul produce un sunet la întâmplare căruia apoi i se atribuie o semnificație de către ceilalți; de exemplu, la auzirea sunetului „tata”, părintele îl utilizează pentru a forma un cuvânt și îl încurajează pe copil să-l repete; (3) când copilul exprimă un cuvânt în prezența obiectului, de obicei prin imitație, adultul vine cu un răspuns plin de tact și îl recompensează prin aprobare [6].

Începând de la faza de gângurit spontan, prin procesele de imitație, încercare, eroare și întărire, copilul își dezvoltă și își rafinează gradul limbajului până la momentul când acesta va corespunde cu cel al părinților.

Cât privește condiția verbală, Skinner o divizează în trei părți: nevoia de comunicare, dorința de comunicare și răspunsuri de tip ecou.

1. Prima, adică nevoia de comunicare, este răspunsul determinat de declanșarea unor nevoi: de exemplu, senzația de sete determină copilul să emită sunete care aproximează cuvântul „sete”. Dacă această comunicare este o aproximare rezonabilă, atunci are loc întărirea prin faptul că i se va da apă, iar, în plus, emisia vocală va determina și repetarea ori corectarea cuvântului de către adult.

2. Dorința de comunicare este răspunsul la stimulii din mediul înconjurător care stârnesc curiozitatea copilului; un copil va spune ceva asemănător cuvântului „piscă”, arătând în același timp la animalul care se află în preajmă, cuvântul fiind întărit prin vorbele adultului: „Da, aceasta este piscă.”

3. Teoreticianul în cauză desemnează, prin ceea ce numește răspunsul de tip ecou, situația în care copiii imită cuvintele ce exprimă dorințele, iar cei care îi îngrijesc întăresc aceasta; atare întăriri stimulează copilul să folosească iarăși cuvântul [7].

Primele cuvinte ale copilului, susține V. Skinner, sunt alăturări accidentale de sunete, idee susținută mai apoi de majoritatea specialiștilor interesați de problema vizată. Atunci când copilul pronunță pentru prima dată cuvântul „mama”, el nu este conștient de semnificația acestuia. Doar printr-un proces de încercare și eroare și de formare a comportamentului (în care micuțul este recompensat pentru sunetele cu înțeles), copilul ajunge să producă mai multe cuvinte pe care le spune la momentul oportun.

Modelarea silabelor gângurite în cuvinte și a cuvintelor în propoziții, astfel încât copiii la vârsta de grădiniță să producă forme gramaticale complexe și să dobândească un vocabular de peste 14 mii de cuvinte, este pentru majoritatea părinților ceva imposibil, din care cauză abordarea behavioristă a limbajului, conform căreia copilul răspunde la recompensele adultului insistent, lasă de dorit și, deci, nu este acceptată [2].

În urma analizei teoriei referitoare la limbaj propusă de Skinner, putem menționa câteva caracteristici principale: (a) este o teorie behavioristă, considerând limbajul produsul comportamentului și susținând că sunetele au funcția de a transmite o semnificație, fiind asociate cu stimulii din mediul ambiant; (b) este o teorie reduționistă, deoarece reduce însușirea limbajului la elementele relației stimul-răspuns [14].

N. Chomsky, reprezentantul *teoriei nativiste*, considerat a fi un Newton al secolului nostru, supune unei critici concepția lui V. Skinner. O dată cu apariția lui N. Chomsky, s-a manifestat o puternică tendință raționalistă de reactualizare a concepției antice conform căreia indivizii apar pe lume cu o serie „de idei înnăscute”. Lingvistul consideră că dacă toți copiii ar însuși limbajul prin procesul încercare-eroare, fiecare dintre aceștia ar învăța limbajul în maniera sa proprie. Or, observă el, limbajul și învățarea lui au aceleași structuri pretutindeni în lume.

Însușirea limbajului prin metoda condiționării operante (de unde și denumirea teoriei comportamentului operant) nu se încadrează în timpul necesar unui copil pentru a învăța limbajul. De aceea teoreticianul susține că există o înclinație a copiilor de a fi atenți la conversațiile celor din jurul lor și că trebuie explicat procesul prin care cei mici reușesc să deprindă limbajul și regulile lui lingvistice doar analizând fragmente incomplete, deseori fără structură gramaticală, auzite de la persoanele adulte.

Lingvistul este sigur că și copiii mici își asumă o mare parte din responsabilitățile învățării propriului limbaj. El consideră limbajul vorbit ca fiind o caracteristică umană unică dependentă de mecanismele înnăscute și că nu există necesitatea de a învăța copiii mici să vorbească, deoarece ei reușesc singuri să facă acest lucru

doar ascultând vorbirea celor din jur. Nu există nici un dubiu, afirmă adepții acestei teorii, că venim pe lume înzestrați pentru a vorbi. Făcând un inventar al capacităților înnăscute ale vorbirii, Gray, de exemplu, arată că acestea sunt: structura anatomică a gâtului (laringe, faringe) care ne fac apti a produce o gamă largă de sunete comparativ cu orice alt mamifer; preferința de a asculta, de a vorbi, de a distinge toate sunetele de bază ale vorbirii; mecanismele care fac posibilă trecerea printr-o serie de faze (gângurit, lalație) și ariile specializate pentru vorbire din creier (Broca și Vernicke) [4].

Referindu-se la realizările gramaticale ale copiilor, N.Chomsky postulează că structura limbii este prea complexă pentru a fi direct predată acestora sau descoperită independent de către copiii preșcolari. Regulile lingvistice sunt mult prea complexe pentru ca să poată fi învățate de către copii singuri, cu ajutorul unei inteligențe generale. În acest caz, micuții sunt ajutați, potrivit poziției lingvistului, de o înțelegere, de un ghid înnăscut care facilitează achiziționarea regulilor unice ale unui anumit limbaj. Copiii se nasc, susține Chomsky, cu un *mecanism de achiziție a limbajului* (LAD=Language Acquisition Device), care este ereditar, o reprezentare gramaticală înnăscută ce se află la baza tuturor limbilor, fapt ce permite micuților imediat ce au însușit un număr de cuvinte să le combine în rostiri noi, dar constante gramatical și să înțeleagă semnificația a ceea ce aud [2]. Anume acest mecanism permite copiilor să-și dezvolte limbajul atât de timpuriu și nespus de repede.

Toate limbile, la un anumit nivel, au elemente comune, denumite de către N.Chomsky „universale lingvistice” și că acestea sunt înnăscute. La fel ca și universalele lingvistice, sunt înnăscute și universale, susține inneistul, regulile fonetice, sintactice, semantice, structura de adâncime a propoziției. Psihologul american D.Slobin completează ideea universalismului, relevând că micuții dispun de anumite abilități, metode de analiză, de examinare, de interpretare a informațiilor la care recurg în momentul însușirii limbii, conducându-se și de anumite „principii de lucru”. Este vorba despre orientarea la terminațiile cuvintelor, la scheme gramaticale stabile, neschimbătoare, la succesiunea cuvintelor din vorbirea adulților [apud 12, p.67].

Din perspectivă nativistă, o cunoaștere a limbii există și atunci când principiile înnăscute care o fac posibilă nu sunt utilizate. Drept exemplu, N.Chomsky propune acel stadiu al dezvoltării vorbirii în care copilul înșiră cuvinte fără elemente gramaticale, așa-numita „vorbire telegrafică”. El cunoaște în sens structural limbajul pe care începe să-l vorbească mai târziu.

Teoria lui N.Chomsky cu privire la natura și însușirea limbajului de către copii poate fi caracterizată drept o reabilitare și o dezvoltare originală a teoriei raționaliste clasice a ideilor înnăscute și a cunoașterii înnăscute. Lingvistul american este de părerea că limbajul este un domeniu particular al cunoașterii, fiind caracterizat drept „o oglindă a minții”. Lingvistica teoretică este reprezentată ca o ramură a psihologiei cunoașterii, iar scopul ei este descoperirea realității mintale ce stă la baza comportării lingvistice. Nativistul afirmă că studiul limbajului poate clarifica și susține anumite concluzii asupra cunoașterii omenești, care corelează în mod direct cu problemele clasice ale filosofiei minții [3, p.7].

Faptul că copiii sunt ființe active, orientate spre anumite reguli, care testează ipoteze și care achiziționează cea mai mare parte a limbajului din proprie inițiativă, este astăzi unanim acceptat și constituie, de fapt, o moștenire durabilă lăsată de N.Chomsky.

Este, însă, recunoscut că aportul cel mai semnificativ privind ilustrarea caracterului dobândit al limbajului l-a adus, totuși, J.Piaget, adept al modelului autoorganizării psihicului, reprezentantul *teoriei cognitive* [8, p.342].

Potrivit acestei teorii, dezvoltarea vorbirii depinde de capacitățile înnăscute ale copilului de a însuși și a prelucra intelectual o anumită informație. Autorul susține că facultatea de formare a cuvintelor noi de către copii confirmă faptul că micuții au capacități intelectuale de a prelucra informații. De aceea dezvoltarea limbajului ține de dezvoltarea gândirii. S-a stabilit că primele cuvinte ale copiilor se referă la ceea ce el deja înțelege, dar dezvoltarea rapidă a gândirii în perioada dintre 1-3 ani creează premise pentru însușirea cu succes de către copil a limbajului [9, p.342; 12, p.68].

Pentru J.Piaget, discuțiile asupra limbajului țin de capacitatea generală de a simboliza, capacitate care se deprinde în cursul activităților sociale pe care le desfășoară ființa umană.

Conform teoriei genetice a intelectului, elaborată, de asemenea de J.Piaget, operațiile logice necesare pentru însușirea limbajului nu sunt înnăscute. Ele se formează treptat în procesul evoluării. Este adevărat că individul moștenește doar activitatea intelectului, pe când limbajul vorbit reprezintă una dintre modalitățile de reflecție a lumii înconjurătoare și că se formează în procesul interacțiunii dintre individ (copil) și mediu [11; 12, p.67].

J.Piaget susținea că limbajul se învață prin interacțiune, adaptare, asimilare și acomodare, că este corelat cu inteligența. El leagă limbajul de funcția semiotică în care include și imitația, jocul, desenul. Limbajul se bazează pe dezvoltarea inteligenței, pe mecanismele de asimilare și acomodare a mediului de către copil [7].

Se consideră că pentru întreaga teorie piagetiană sunt esențiale trei concepte:

- 1) interacționismul (care se referă la relațiile de interacțiune reciprocă dintre organism și mediu, respinge unilateralitatea teoriilor behavioriste care privilegiază mediul, dar și teoriile preformiste, ce acordau o prea mare atenție structurilor interne ale organismului);
- 2) constructivismul (ce vizează două aspecte esențiale: pe de o parte, rolul activ al organismului, pe de altă parte, caracterul progresiv al elaborării structurilor cunoașterii, inclusiv a limbajului);
- 3) echilibrul (ce cuprinde sistemele reglatoare care permit acțiunea organismului împotriva factorilor perturbatori și reechilibrarea structurilor interne).

Ipoteza piagetiană esențială în ceea ce privește natura și originea limbajului este continuitatea funcțională dintre sistemele reprezentative și cele de tratare a informațiilor. Subiectul, datorită perfecționării sistemelor de tratare a informațiilor, își construiește mai întâi imaginile mentale (reprezentările), apoi simbolurile și, în sfârșit, semnele vorbirii.

Spre deosebire de studiile lui N.Chomsky privind geneza limbajului la copii, ce semnifică, de fapt, identificarea unor structuri mintale care sunt date oricărei ființe umane *a priori*, la J.Piaget formarea structurilor lingvistice se explică *a posteriori*: ele apar în urma interacțiunii cu mediul lingvistic din care face parte individul.

Referitor la tendințele generale în dezvoltarea aptitudinilor lingvistice ale copilului, J.Piaget consideră că la copil se formează mai întâi „limbajul pentru sine” (limbajul egocentric) și doar după aceea, sub influența adulților, „limbajul pentru alții”, care are caracter social, adică limbajul verbal, exterior. După L.Vâgotski, ceea ce J.Piaget numește limbaj egocentric nu este altceva decât modul incipient al limbajului interior, desprins treptat de limbajul exterior și având funcțiunea de organizare și planificare a comportamentului individual [5, p.14]. În timp ce J.Piaget susținea că limbajul este nonsocial, L.Vâgotski sublinia baza socială a acestei forme de comunicare.

J.S.Bruner (1978) pune accentul pe interacțiunea dintre copil și cel care se află în preajma lui, care îl îngrijește, și mai puțin pe învățarea limbajului. Pentru Bruner este mai important cu cine vorbește copilul decât ce vorbește. Mama și copilul creează un tip de scenariu previzibil, un sistem de suport pentru achiziția limbajului numit de Bruner LASS (Language Support System). Prin acest sistem, care nu este exclusiv lingvistic, ci și fundamentat social, se realizează asocierea dintre limbaj și intenția comunicativă. Bruner situează originea limbajului în primele schimburi interactive ale copilului cu mama sa și subliniază continuitatea dintre perioada nonverbală și preverbală cu perioada verbală ulterioară. El arată că mama în interacțiunea cu micuțul alterează paternul limbajului în concordanță cu nivelul de înțelegere al copiilor.

În anumite momente teoria lui Bruner se intersectează cu cea a lui Vâgotski. La fel ca primul, Vâgotski consideră comportamentul adulților față de copii „programat” aproape inconștient, astfel încât să asigure progresul copiilor. Bruner vorbește despre un patern de limbaj al mamei care este destinat prin acuratețe și simplitate să sprijine copilul în învățarea limbajului. Vâgotski descrie o zonă proximală de dezvoltare ca o potențialitate a copilului de a trece într-un stadiu superior în urma sprijinului de către un adult [2].

Reprezentanții *teoriei sociale* consideră ca teoriile anterioare au omis scopurile și semnificațiile folosirii limbajului de către copii. Brown elaborează o teorie în care susține că limbajul provine din nevoia copilului de a comunica, denumind-o *gramatica relațiilor semantice*. Conform acesteia, pentru copil este important sensul a ceea ce spune.

Ideea în cauză este susținută de către psihologul rus L.Vâgotski (1962), reprezentantul *școlii constructiviste*, care considera că însușirea limbajului de către copil are, în general, origini sociale, provenind din nevoia de comunicare cu alte persoane. Vâgotski susținea că la copii se manifestă o necesitate puternică de a interacționa cu alte persoane și limbajul se dezvoltă pentru că îi permite copilului să se angajeze mai eficient în interacțiunea socială. L.Vâgotski identifica cuvântul ca fiind unitatea de bază a gândirii și limbajului. El a arătat că dezvoltarea limbajului și a gândirii sunt strâns interrelaționate. Limbajul are funcția de a organiza percepțiile și procesele de gândire, fapt care îi conferă o mare importanță în structurarea gândirii.

L.Vâgotski nu a negat că limbajul la copil ar putea să reprezinte un instrument al gândirii. El considera comportamentul copiilor care vorbesc singuri în timp ce se joacă, observat și numit de Piaget *vorbire egocentrică*, drept un exemplu pentru ceea ce el a numit *funcția expresivă a limbajului*. L. Vâgotski considera la fel ca și J.Piaget că acest tip de limbaj este utilizat pentru a monitoriza și a comanda structurile gândirii interne a copilului, aprecia că această formă de utilizare a limbajului îi permite copilului să-și reorganizeze și să-și restructureze problemele la nivel cognitiv. Dar el presupunea că acest lucru ar fi doar una dintre cele

două modalități principale de utilizare a limbajului la copii, funcția socială de comunicare rămânând, totuși, cea mai importantă.

În perioada copilăriei, afirmă psihologul, gândirea și limbajul sunt independente; primele încercări ale copilului de a vorbi au o determinare exclusiv socială, fiind doar simple preluări ale modelelor de vorbire; simultan copilul își dezvoltă și forme primitive de gândire și rațiune, dar care nu implică limbajul.

Spre deosebire de psihologul elvețian, L.Vâgotski pune accentul mai mult pe valoarea dezvoltării limbajului, deși subliniază faptul că acesta trebuie văzut în contextul culturii din care provine individul.

O altă teorie examinează dezvoltarea limbajului de pe poziții *psiholingvistice* (A.A. Leontiev, T.Slama-Cazacu, R.Jakobson, И.А.Зимняя ș.a.). Din acest punct de vedere, procesul dezvoltării limbajului reprezintă treceri repetate de la gândire la cuvânt și de la cuvânt la gândire, care devin tot mai înțelese și mai bogate în plan conținutist. Inițial ideea se formează în cuvânt, care concomitent apare și în rol de frază, și de propoziție. Doar apoi are loc transformarea cuvântului dat în fraze întregi. Drept rezultat, unul și același gând poate fi exprimat atât printr-un cuvânt, cât și printr-o frază [9].

Evident, șirul teoriilor, al școlilor privind originea, evoluția limbajului poate fi continuat. Deși unele dintre acestea sunt criticate, au și contribuții importante la studiul dezvoltării limbajului, în unele cazuri completându-se unele pe altele. Unele principii continuă până astăzi să-și păstreze valoarea practică în pedagogie, logopedie, psihologie. Dar cel mai important este că toate au deschis noi direcții de cercetare.

Referințe:

1. Atkinson R.L., Atkinson R.C., Smith E.E., Bem D.S. Introducere în psihologie. - București, Ed. Tehnică, 2002.
2. Cadrul teoretic general privind dezvoltarea limbajului, www.terapialimbajului.info/limbaj_și_comunicare.
3. Man Tatiana. Sursele cunoașterii, www.didactic.ro/files/formare/cunoașterea
4. Mecanismele psihice reglatorii, www.referat.ro
5. Piaget J. Psihologia inteligenței. - București, 1965, 221p.
6. Șchiopu U., Verza E. Psihologia vârstelor. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1995.
7. Teorii privind apariția limbajului: <http://vasilerus.blogspot.com/>
8. Лепская Н.И. О некоторых этапах онтогенетического развития речи / Становление речи и усвоение языка ребенком. - Москва: Изд-во МГУ, 1986.
9. Маклаков А.Г. Общая психология. Учебник для вузов. - Питер, 2000. - 592 с.
10. Немов Р.С. Психология. - Москва: Просвещение, 1990. - 300 с.
11. Общая психология. Учебник для вузов. - Питер, 2000. - 592 с.
12. Раку Ж. Психогенезис речи в смешанных коммуникативных средах. - Кишинэу, 2007. - 238 с.
13. Трефилова Т.Н. Изучение онтогенеза речи в Российской психологии // Вопросы психологии. - 1997. - №2. - С.107-118.
14. <http://tonysss.wordpress.com/2006>

Prezentat la 18.11.2008